

Матях В.М. / м.Київ/

ВИСВІТЛЕННЯ НА СТОРІНКАХ "КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ"
ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З РОСІЄЮ ТА
РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ В КІНЦІ ХУІ-ХУІІ ст.

Кінець ХУІ – початок ХУІІ ст. – час складного, насиченого бурхливими подіями періоду в житті Української держави. Швидка полонізація українських земель, що входили до складу Речі Посполитої, яка розпочалася після 1569 р., спричинила до безперервного наростання тут національно-визвольної боротьби, яка в середині ХУІІ ст. переросла у Визвольну війну українського народу. Її найвідчутнішим політичним наслідком стало падіння шляхетської Польщі і входження України до складу Російської монархії.

Висвітлення українсько-польських та українсько-російських взаємовідносин цього періоду знайшло певний відгук в публікаціях журналу "Киевская старина". Ми зупинимось лише на розгляді їх політичних аспектів, дослідженню яких присвячені праці В.Антоновича, А.Востюкова, В.Ейнгорна, О.Єфименко та інших авторів.

Серед публікацій теоретико-узагальнюючого характеру, насамперед, привертають увагу історико-критичний нарис В.Б.Антоновича "Польско-русские соотношения ХУІІ ст. в современной польской приазме" /1885. №5/ та політичний памфлет "Малорусская националь-

ность рядом с польскою" /1905, №2/, рукопис якого було знайдено в паперах П.П.Сокальського. Останній є яскравим взірцем духу національного відродження, що охопив передові кола української інтелігенції в середині XIX ст. Текст памфлету побудований на екскурсії в історію польсько-українських взаємовідносин. Його автори розглядають другу половину XVI ст. як час добровільного об'єднання південноруських земель з Річчю Посполитою на засадах федерації, в основі якої лежало збереження ними власної мови, віри та самоврядування.

Рубіжним моментом у розвитку українсько-польсько-російських стосунків кінця XVI - початку XVII ст. більшість авторів, що співробітничали в журналі, вважають Люблінську унію. "С этих пор, - зазначається, зокрема, у згаданому памфлеті, - началась ожесточенная борьба между поляками и южноруссами. Знаменем у Польши было католичество и европейская цивилизация, у Малороссии - православие, защита своей народности и освобождение ее из оков рабства у шляхты".

В своєму творі В.Антонович полемізує з представниками польської історіографії з ряду основних положень проблеми. По-перше, це стосується т.з. "великої культурної місії", яку переслідувала польська держава, роблячи спробу за своїм взірцем асимілювати українські землі. Вчений критикує, зокрема, погляд польського письменника Сенькевича на державну ідею. "Мы привыкли в современных нам европейских государствах, - підкреслював В.В.Антонович, - видеть учреждения, гарантирующие и материальную безопасность и благосостояние обществ и удовлетворение их высших нравственных потребностей: свободу совести, возможность умственного развития и т.д. Мы привыкли смотреть на государственную власть, как на выражение возможной в данном обществе суммы справедливости и беспристрастия по отношению ко всем своим подданным, без различия их сословной группировки, национального типа, личного положения в обществе..." На його думку, дещо інша картина вимальовується у Сенькевича, який вбачав в Речі Посполитій XVII ст. "зразкову" державу, насамперед, мабуть, тому, що вона "отрицала лучшие стороны государственной деятельности, потому, что не признавала равноправности своих граждан

и преследовала свою "mission", невозможную по антропологическим законам природы - претворение одного народного типа в другой и несправедливую в общественном отношении - абсолютное подчинение всего народа привилегированному классу".

По-друге, В.Б.Антонович спростовує авторську тезу зверхності польської нації над українським етносом. Все населення українських земель, зазначив польський письменник, несло на собі риси "непреодолимої, вродженої дикости, котрою отличалась от других народов, даже таких, которые стояли на одном с ним уровне просвещения и в одинаковых общественных условиях". Так, українським козакам й селянам, на думку Сенькевича, зовсім не були притаманні інстинкти державності і суспільного переконання. Козацтво не тільки не спромоглося зрозуміти вищих культурних устремлінь польського шляхетства, але, завдячуючи своїй природній дикості та злобі, виявило сумнів в придатності для свого народу тієї держави, яка намагалася нав'язати йому свої, "не зовсім вигідні побутові форми". Критикуючи ці авторські положення, Антонович підкреслює, що основним устремлінням українського козацтва на початку повстання 1648 р. була спроба захистити духовний і матеріальний благоустрій свого народу від загрози "вооруженного насилия со стороны воинственной шляхты".

Спробою детального вивчення відносин українського гетьмана з російським урядом на початку Визвольної війни привертає увагу публікація А.Востокова "Первые сношения Богдана Хмельницкого с Москвой" /1887, №8/. Автор розглядає мотиви, які спонукали Б.Хмельницького в переддень вирішальних боїв звернути свої погляди на Московську державу. Описуючи хід переговорів українського гетьмана з представниками московського уряду, він зупиняється на ідеї Хмельницького "восстановления Руси в тех границах, как они были при великих князьях". Автор задається питанням: чому московський уряд не прийняв Україну в своє підданство ще в 1649 р., незважаючи на прохання козаків? І відповідає на нього словами Б.Хмельницького, що у Москві остерігалися Польщі та Литви, які з кінця ХVІ ст. одержували перевагу в усіх зіткненнях з Російською державою. Дослідник робить висновок, що, безперечно, "очень веские соображения удержали на сей раз государя от присоединения Малорос-

сия". Він підкреслює, що з відносин з Хмельницьким Москва мала для себе значно більше вигоди, ніж Запорозжя : "уверенная словами гетмана, что крымский хан, пока он будет в союзе с козаками, не тронется против нея, она с тем большею смелостью и настойчивостью стала хлопотать в Польше о своих интересах".

З цією публікацією перегукуються матеріали, надруковані в 5 номері журналу за 1883 р. Приводячи лист єпископа Якова Суші до гетьмана І.Виговського, автор передмови до документу відзначає те незрозуміле "равнодушие и колебания", з якими були зустрінуті у Москві пропозиції Б.Хмельницького про входження України до Росії, той вплив, який неминуче повинна була справити подібна політика російського уряду на відносини Української держави з Москвою, з одного боку, та Польщею, з іншого. "Не подлежит сомнению также, - вказував далі автор, - что трехвековое раз"единение двух областей русского народа, соседство и даже сожительство Малороссии с шляхетской Польшей не могло не оставить в южноруссах таких особенностей в складе общественной жизни и политических воззрениях, таких разнообразных черт в их характере и симпатиях, которые менее всего могли теперь гармонировать со складом малоподвижной московской жизни, с самоуверенностью и бесцеремонностью ее боярства и духовенства".

Говорячи про українсько-російські зв'язки XVII ст., не можна обминути увагою й історіографічне дослідження П.Шафранова "О статьях Богдана Хмельницкого /1654 г./" /1889, №II/. Автор його, зокрема, відзначає те велике історичне значення, яке мали переговори 1654 р. між запорозькими посланцями та московським урядом про умови об'єднання українських земель з Росією. Він вбачає його, по-перше, в тому, що ці переговори свідчать про поступове зближення між Україною та Московською державою; по-друге, добре пояснюють відносини різних верств українського суспільства між собою, і, по-третьє, статтями та жалуваними грамотами, якими завершилися переговори, регламентувалися певні відносини між Росією та Україною протягом багатьох років.

На сторінках "Киевской старины" чітко простежується думка, що, підписуючи "Березневі статті" 1654 р., Б.Хмельницький одночасно добре розумів всі ті ускладнення, які неминуче витікали для демократичного устрою Української держави при злитті її "в одне політичне ціле" з абсолютистським режимом російської монархії. Ці коливання гетьмана добре прослідковуються в праці О.Я.Єфименко "Очерки истории Правобережной Украины" /Киевская старина, 1894, 1895/ та в інших публікаціях, автори яких приходять до висновку, що цей крок Б.Хмельницького був продиктований, насамперед, об'єктивними історичними умовами і певною політичною мотивацією.

Чимале місце у вищезгаданій праці О.Я.Єфименко відводиться українсько-російським та українсько-польським взаємовідносинам другої половини ХУІ ст. Автор зупиняється, зокрема, на подіях 1654 р., коли московським царем Олексієм Михайловичем велися переговори з польською стороною у Вільно без участі українських представників. "Этот оборот дела, - зазначає дослідниця, - поразил все сознательные и руководящие элементы Украины, прежде всего, конечно, Хмельницкого; московским симпатиям был нанесен серьезный удар ..."

Опять появляется мысль о новых политических комбинациях" /до речі, про відношення українського гетьмана до цих переговорів свідчить і листування Б.Хмельницького з віленським воєводою П.Салегом /1885, № 1/.

О.Єфименко намагається також показати процес посилення в цей час у частини верхівки українського суспільства пропольської орієнтації. Однак певний сумнів викликає авторське твердження про тяготіння населення Правобережної України до Польщі. Зокрема, автор вважає, що Андрусівський договір 1667 р. відкріпив цей факт: "Левобережная Украина со своей столицей в Батурине окончательно оторвалась под власть Москвы, которая с все растущей интенсивностью втягивала ее в состав своего государственного целого; правобережная продолжала свой анархический путь".

Дещо іншого погляду на це питання дотримуються автори вже згаданого памфлету. Вони розглядають входження Правобережної України згідно Андрусівського договору до Польщі не як добровільний акт з боку населення краю, а як незрозуміле, досить дивне розпорядження цими незалежними землями з боку московського уряду, яке можна пояснити лише "воєнними невдачами московського озупія в тогданній боротьбі з Польщею и обессилением Малороссии после двухвековых войн".

Ряд публікацій журналу присвячено дослідженню окремих мало вивчених епізодів з історії українсько-російських відносин другої половини ХУІ ст. Зокрема, це праці А.Востокова "Посольство Шакловитого к Мазепе в 1688 г." /1890, №5/, "К истории первого крымского похода" /1886, №2/, "Нежинская рада 1663 г." /1888, №5/, "Козелецкая рада 1662 года" /1887, № 2/, "Суд и казнь Григория Самойловича" /1889, № 1/; "Иван Андреевич Шматковский, протопоп глуховский и его сношения с московским правительством / 1653-1673 гг./" В.Ейнгорна та ін. Слід зазначити, що всі вони побудовані на досить солідній джерельній базі і, безперечно, значно збагатили історичну науку новим фактологічним матеріалом.

Таким чином, можемо констатувати, що політичні зв'язки України з Росією та Польщею в кінці ХУІ-ХУІІ ст. не залишалися поза увагою української дожовтневої історіографії, зокрема вчених, що співробітничали в журналі "Киевская старина", і знайшли на сторінках цього часопису досить всебічне висвітлення як в плані теоретичних узагальнень, так і з боку їх конкретного історичного вивчення.